

VALSTYBINGUMO TERITORINĖS RAIŠKOS OPTIMIZAVIMO PROBLEMA (TAUTŲ APSISPRENDIMO TEISĖS KONTEKSTE)

Paulius Kavaliauskas, Jurgita Prunskytė

Vilniaus universitetas, Geografijos ir kraštotvarkos katedra, M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101 Vilnius
El. paštas: paulius.kavaliauskas@gf.vu.lt; jurgita.prunskyte@gmail.com

Kavaliauskas P., Prunskytė J. OPTIMIZATION PROBLEM OF THE STATEHOOD TERRITORIAL DEFINITION IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION OF NATIONS. *Geografijos metraštis* 45, 2012.

Abstract. Today's political territorial structure consists of independent national states, but in the world there are a lot of international or cross-border as well as inner armed conflicts, in particular, on ethnic differences. There are a lot of nations which are trying to reach independence using nation's self-determination right. The main subject of nation's self-determination right is nation, but there is a problem with the notion 'nation' as there is no single conception of it. Furthermore, no one has directed how the nation should resolve or behave when it becomes free. There are two types of nation's self-determination right types: external and internal, when the external aspect of the right to self-determination is generally considered to be the right to separate from the existing state. In opposition to globalist concept, the nationalism awakes the nation's sense and becomes one of the significance movements for its legitimation. This article analyses the political structure of different continents in compliance with the right to self-determination, in accordance to the nation's territorial consciousness and expectations. Also the attempts to predict the likely changes in the characteristics of the world futuristic political map were made.

References 42. Figs. 2. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: nation's self-determination right, nationalism, political geography, statehood territorial definition, nations without states, futuristic political map.

Received: 15 August 2012, accepted:

Įvadas

Nors šiuolaikinėje visuomenėje, ypač tarp pasaulio galingųjų, plintančio kosmopolitinio globalizmo (Kavaliauskas, 2010–2011) ir teiginių, kad politinėje teritorinėje struktūroje valstybių reikšmė mažėja ir vyksta net teritorinės valstybės krizė, o tarpvalstybinių ir kitokių junginių reikšmė didėja, valstybė vis dar išlieka pagrindiniu pasaulio politinio žemėlapiu subjektu (Agnew, 2002). Fundamentalūs tarptautinių santykių raidos tyrimai tiesiog būtų nevisaverčiai ar net neįmanomi be valstybės reikšmės tarptautiniuose santykiuose pripažinimo. Valstybės išlieka politinės tautų atstovės ir nacionalinių kultūrų saugotojos, jos disponuoja didžiosios gyventojų dalies lojalumu. Kita vertus, valstybei nustojus vystytis gali būti išklibintas visas tarptautinių santykių pagrindas, sukelta karinių konfliktų, todėl valstybės stengiasi palaikyti tam tikrą politinio žemėlapiu stabilumą, joms priklauso ir suveraus teritorijos valdymo monopolis. Pagaliau jos, būdamos daugiafunkcės sistemos, gali patenkinti ir apginti įvairiausius socialinius ir ekonominius visuomenės poreikius.

Pamatinės tarptautinės teisės principų požiūriu valstybės atsiradimas, egzistavimas ar išnykimas paremtas pačiu faktu, t. y. kitų valstybių pripažinimas turi tik deklaratyvų arba utilitarinį pobūdį ir valstybingumo esmės neformuoja. Autoriai skiria penkis principinius valstybių atsiradimo būdus: a) *primordialinį* – pirmąjį valstybinio junginio su realia valdžia tam tikroje teritorijoje atsiradimas, b) *ekspansinį* – pirminės valstybės teritorijos išplėtimas ir naujo tipo politinio

junginio suformavimas, c) *regeneracinį* – buvusių, sunykusių ar sunaikintų valstybių atsikūrimas, d) *agregacinį* – valstybių arba kitų panašių savarankiškų teritorinių darinių susijungimas, sudarant jungtines federacines arba konfederacines valstybes ir e) *restruktūrizacinį* – esamų valstybių iširimasis, vietoj jų susikuriant naujoms valstybėms.

Teritorija yra fizinis tautos ir valstybės pamatas, t. y. erdvė, kurios politinėse ribose valstybė vykdo savo suverenias teises. Politologiškai skirtinos dviejų tipų valstybę formuojančios teritorijos – tai a) valstybės teritorija, kuria laikoma žemės paviršiaus dalis, esanti valstybės suvereniteto objektu ir b) nacionalinė teritorija, kuri atsiranda tautų apsisprendimo pagrindu ir yra prigimtinė nuosavybė tos tautos, kuri joje gyvena, nepriklausomai nuo to, kokia valstybė ją valdo. Šiame kontekste negalima pamiršti, kad dabartiniame pasaulyje yra gana daug atvejų, kai *tauta turi nacionalinę teritoriją, tačiau iki šiol negali sukurti nepriklausomos valstybės*, nors pagal tautų apsisprendimo principą visos tautos tarsi turi prigimtines teises laisvai, be kitų tarptautinės teisės subjektų kišimosi, nustatyti savo politinį statusą, sukurti nepriklausomą valstybę, laisvai jungtis prie kitų valstybių ar sudaryti sąjungą su kitomis valstybėmis, teisę vystytis ekonomiškai, socialiai ir panašiai. Kiekviena valstybė privalo gerbti šią teisę ir susilaikyti nuo bet kokių jėgos veiksmų, kuriais iš tautų būtų atimama jų teisė į apsisprendimą, laisvę ir nepriklausomybę.

Deja, bet laisvas tautų apsisprendimas, nepaisant jo fundamentalios prigimtinės esmės, yra vienas labiausiai ginčijamų ir sunkiausiai realizuojamų principų tarptautinėje teisėje. Dauguma jo praktinio realizavimo atvejų susiję su ilgais, sudėtingais ar net kruvinais procesais. Pačios etninės, lingvistinės ar religinės mažumos dažnai gyvena skurdžiausiai, kenčia diskriminaciją, žmogaus teisių pažeidimus, netgi valstybių teikiama oficialioji statistika dėl etninių mažumų, gyvenančių jų teritorijose, dažnai yra iškreipiama dėl politinių priežasčių. Deja, bet nėra net visuotino etninių mažumų apibrėžimo, nors įvairiais skaičiavimais, etninių mažumų grupėms priskiriama daugiau nei 20 % pasaulio žmonių populiacijos.

Pasaulio politinis žemėlapis keitėsi, keičiasi ir ateityje neabejotinai keisis. Tą vaizdžiai pademonstravo nesenas Europos pavyzdys, kada, nepaisant 1975 m. Helsinkio Baigiamajame akte (Conference..., 1975) pataikaujant Sovietų Sąjungos imperialistiniams siekiams priimto pokarinių sienų neliečiamumo principo, šios sienos buvo pakeistos po „perestroikos“ (pertvarkos) sekusio okupuotų bei aneksuotų tautų atgimimo ir suvereniteto aspiracijų. Politinėje teritorinėje struktūroje šimtus metų trukusį okupacinį kolonijinį palikimą atspindinčiuose kituose žemynuose tautų valstybingumo problemų yra nepalyginamai daugiau ir jų dažnai iškyla kur kas didesniu aštrumu.

Straipsnyje siekiama pajudinti šią mūsų oficialiojoje elitinėje politologijoje apeinamą temą sulaužiant ant jos užmestą pseudopolitinį tabu ir apibendrinti tautų apsisprendimo teisės principo taikymo sąlygas, galimybes ir prognostines perspektyvas. Tam tikslui teko: a) išanalizuoti tautos ir tautinės valstybės sampratą, b) atskleisti tautų laisvo apsisprendimo teisės esmę ir paskirtį, c) išanalizuoti tautų laisvo apsisprendimo pripažinimą kitų tarptautinių principų kontekste, d) parengti tautų valstybingumo realizavimo potencialo vertinimo metodiką ir e) prognozuoti futuristinį politinį žemėlapi tautų apsisprendimo teisės pagrindu. Vykdamas išsikeltus uždavinius buvo panaudoti įvairūs tyrimo metodai – literatūros, internetinių šaltinių ir statistinių leidinių analizė, kartografinė analizė ir modeliavimas, loginis klasifikavimas ir apibendrinimas, taip pat J. Prunskytės studijų baigiamuosiuose darbuose sukaupta informacija (Prunskytė, 2007, 2010).

Tauta ir tautinė valstybė

Vienas pagrindinių nesusipratimų sąvokoje „tautų apsisprendimas“ yra konkretaus ir aiškaus tautos apibrėžimo nebuvimas, kas duoda valią įvairioms šio principo interpretacijoms. Visuotinai

nėra priimto tikslaus ir išsamaus „tautos“, „tautinių mažumų“, „vietinių gyventojų“ apibrėžimų, painūs santykiai su kita mūsų kalboje lygiagrečiai vartojama „nacijos“ savoka.

Lietuvos istoriografijoje A. Šapoka (Šapoka, 1936) ir S. Šalkauskis (Šalkauskis, 1992) „tautos“ sampratą aiškina kaip žmonių bendriją, susietą bendra kalba, istoriniu likimu, papročiais, gyvenamąja teritorija ir suvokiančią savo bendrumą. M. Riomeris (Riomeris, 1995) skiria du „tautos“ tipus: „tauta“ – *populus*, kaip socialinis junginys tapatus valstybės narių visumai, kas daugmaž atitinka sovietmečiu mūsų kalboje įtvirtintam „nacijos“ terminui, ir „tauta“ – *nationi*, kada junginys skiriamas nacionaliniais požymiais. Nacionalinė tauta yra sudėtingas kultūrinis psichinis reiškiny, kurio egzistavimą veikia tokie veiksniai, kaip pirminė etninė grupė, kalba, istorinės kultūros tradicijos, atsiminimai ir sąmoningas apsisprendimas. Dar kitoks požiūris išryškėja A. Maceinos teiktame (Maceina, 1991) „tautos“ apibrėžime. Pasak jo, „tautą“ sudaro trijų veiksnių išdavos: rasė, istorinis likimas ir gyvenamoji gamtinė aplinka. Šiuo atveju rasė ir gamtinė aplinka suformuoja „gamtinę“ tautą, o istorinis likimas sukuria tautas kaip kultūrinį vienetą. Taigi A. Maceina tautą vadina kultūros ir natūros sintezės rezultatu.

Palyginimui autoriai pristato kelių užsienio šalių atstovų nuomonės šiuo klausimu:

J. Frenkelis (Frankel, 1993) mano, kad dažniausiai, nors ir ne visuomet, svarbiausi „tautos“ požymiai yra bendros valdžios idėja, teritorija, bendri skiriamieji bruožai, ypač kalba, tam tikri visiems nariams būdingi interesai, kolektyvinio nacionalizmo saugumo jausmo ar valios bendrumas. Dažnai psichologinis elementas laikomas svarbiausiu.

W. Pragas (Pragg, 1999), remdamasis UNESCO 1989 m. nuostatomis, pripažįsta, kad „tauta“ – tai žmonių grupė, kurią jungia bendros istorinės tradicijos, rasinis ir etninis identitetas, kultūrinis homogeniškumas, kalbinė vienybė, religinis ir ideologinis giminiškumas, teritoriniai ryšiai, bendra ekonomika.

B. Andersonas (Anderson, 1999) „tautą“ įvardija tik kaip įsivaizduojamą politinę bendruomenę ir įsivaizduojamai iš prigimties ribotą ir suverenią.

M. Gubernu (Guibernau, 2009) „tautą“ apibrėžia kaip žmonių grupę, suvokiančią save kaip visuomenę, turinčią bendrą kultūrą, aiškiai apibrėžtą teritoriją, bendrą praeitį ir bendrą planuojamą ateitį. Pats „tautos“ apibrėžimas susideda iš penkių dimensijų: psichologinės, kultūrinės, teritorinės, politinės ir istorinės. M. Gubernu akcentuoja nacionalinės valstybės apibrėžimą ir aiškiai skiria „tautos be valstybės“ apibrėžimą. Pasak jo, „tautos be valstybės“ – tai tautos, esančios vienos ar kelių valstybių ribose, išlaikančios tautinį identiškumą išskirtinumo jausmu, kuris pagrįstas bendra kultūra, istorija, prisirišimu prie tam tikros teritorijos ir siekiu turėti savo valdžią.

Apskritai, tenka pripažinti, kad nėra standartizuoto ir neginčytino „tautos“ apibrėžimo, nes žvelgiant iš įvairių pozicijų tautos apibrėžimas įgauna skirtingų reikšmių ir kelia daug diskusijų. Labai svarbu suvokti ir skirti dvi apibendrinto „tautos“ termino prasmes: a) siaurąja prasme, tai išreikštų natūralų etnokultūrinį vienetą (angliškai paprastai vadinama *nation*), plačiąja prasme – istoriškai apibrėžtą ir valstybiškai organizuotą žmonių bendruomenę (angliškai kartais vadinama *people*). Nacionalistinė ideologija remiasi „tauta“ kaip etnine kultūrine organizacija. Šiuo atžvilgiu „etninė grupė“ ir „tauta“ skiriasi tik savo mastu ir yra etimologiškai susijusi su prigimtinė geneze ir gimimo vieta.

Tenka prisiminti sovietmečiu gana aiškiai trijų pakopų sistemoje skirtas savokas: „nacija“ (*нация*), „tauta“ (*народ*) ir „etninė grupė“ (*этническая группа, народность*), t. y. skirti: a) multietninius arba kvazistruktūrinius, paprastai, tik bendra valstybės raida bei politiniais-socialiniais-ekonominiais siekiais pagrįstus darinius, b) bendra etnine prigimtimi, kultūrinio identiteto ir valstybingumo savimone išsiskiriančius darinius ir c) etniniais savitumais pasižyminčias teritoriškai glaudžiai susijusias žmonių bendruomenes. Perėjus prie anglosaksiškos tradicijos „naciją“ ir

„tautą“ vadinti vienu vardu (*nation*) ir lietuvių kalboje verčiant tai tik kaip „tautą“, prasidėjo šių sąvokų painiojimas ir visuotinis „tautinimas“. Būdinga, kad netgi toks vispusiškai geras ir esmė tiksliai nusakantis žodžių junginys – „suvienytų nacijų organizacija“ (SNO), matyt, dėl politinių (rusofobinių?) priežasčių, buvo pakeistas nevykusių deriniu – „jungtinės tautos“ (JT), tuo tarsi pripažįstant amerikiečių ir sovietų tautas. Pradėjo plisti net tokie dariniai kaip „Lietuvos tauta“ (iš tikro tai galėtų būti tik „nacija“) ir pan.

Reikiamai neišsprendė šios problemos ir mūsų kalbiniai akademiniai leidiniai: Lietuvių kalbos žodynas¹, Dabartinės lietuvių kalbos žodynas² ir Tarptautinių žodžių žodynas³, kur „nacijos“ ir „tautos“ sąvokų aiškinimai praktiškai nesiskiria, keičiasi nebent tik žodžių tvarka. Įdomiausia, kad visi teikiami apibrėžimai įvairiomis versijomis beveik kartoja sovietmečiu priimtą J. Stalino suformuluotą⁴ „nacijos“, kaip istoriškai susiformavusio žmonių bendrumo, atsiradusio kalbos, teritorijos, ekonominio gyvenimo, kultūros ir psichinės struktūros bendrumo bazėje, sampratą. Toliau nueiti nepavyko, matyt, dėl to, kad tiek J. Stalino, tiek minėtų žodynų autorių buvo ignoruotas galimai netgi svarbiausias „nacijos“ sampratos formantas – bendra valstybė, kurioje tik ir yra galimas tokio kvazietninio darinio formavimasis. Visais kitais skirtingai varijuojamo bendrumo atvejais išsėina tik įvairaus laipsnio monoetninės tautos.

Negalima paneigti „tautos“ sąvokos svarbumo tautų apsisprendimo teisėje, tačiau ši sąvoka dažnai neteisingai yra tapatinama su „nacija“. Kita vertus, šiandien terminu „tauta“ apibūdinamos tik svarbiausios etnokultūrinės bendrijos, tačiau lieka neaišku, ar mažesnės kultūrinės etninės grupės yra „tautos“. Tarp jų yra daug bendrumų, tokių kaip kilmė, paveldas, glaudus ryšys su žeme ir teritorija, apibrėžiančių seniausias ir pamatines žmonių asociacijos formas. Tačiau „tauta“ skiriasi tuo, kad joje išreiškiamas etnopolitinis pagrindas, visuomeninio teisingumo ir pažangos istorinis kelias. Deja, tautų išskyrimo ir skirstymo procese iki šiol išlieka dar daug loginio ir terminologinio chaoso, dėl ko nėra aiškiai apibrėžta ir vadinamųjų „tautinių mažumų“ sąvoka, ne visada aišku, kurios „tautos“ priklauso „tautinėms mažumoms“, o kurios ne.

Apskritai dėl to, kas yra „tautinė mažuma“ tarptautinės teisės prasme, iki šiol nesutariama. Pagrindine priežastimi galima laikyti tai, kad pasaulyje apytikriai yra nuo 3000 iki 5000 skirtingų grupių, įvardijamų kaip „mažumos“, o tokios plačios įvairovės, matyt, negali aprėpti joks trumpas abstraktus apibrėžimas. Pasak F. Kapotorlio (Capotorli, 1991), „tautine mažuma“ laikytina kiekibiškai mažesnė nei kita valstybės gyventojų dalis grupė, kurios nariai, būdami tos valstybės piliečiai, pasižymi etninėmis, religinėmis ar kalbinėmis ypatybėmis ir rodo suinteresuotumą išsaugojant jų kultūrą, tradicijas, religiją ar kalbą. Kaip teigia M. Akehurstas ir P. Malanczukas (Akehurst, Malanczuk, 2000), mažumų klausimas tarptautinėje teisėje yra sudėtingas dėl sąryšio su apsisprendimo principo taikymu ir teisinėmis to pasekmėmis. Be to, tai susiję su „motininės“ valstybės intervencijos į kaimyninę valstybę prerogatyva tariamai kilniu tikslu – ginti „savų“ tautinių mažumų interesus.

Diskutuojama ir dėl vadinamųjų „vietinių arba čiabuvių gyventojų“ (*indigenous people, native people*) sąvokos. Paprastai taip įvardijamos vietinės bendruomenės arba tautos, turinčios istorinį tęstinumą su prieš invaziją ir kolonizaciją gyvenusiomis bendruomenėmis, susiformavusiomis jų teritorijose. Jos sudaro nevyraujančią visuomenės dalį ir yra pasiryžusios išsaugoti, plėtoti ir perduoti ateities kartoms protėvių teritorijas ir savo etninę identitetą, kaip pagrindą jų tolesniam egzistavimui pagal jų pačių kultūrinės tradicijas, socialines institucijas ir teisine sistemas (Cobo, 1983). „Vietinių arba čiabuvių gyventojų“ kategorijos įteisinimas svarbus dar ir tuo, kad

¹ Lietuvių kalbos žodynas <<http://www.lkz.lt> (žiūrėta 2012-06-08)>

² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas <<http://www.lki.lt/dlkz/> (žiūrėta 2012-06-25)>

³ Tarptautinių žodžių žodynas, 3 leid. 2004. Vilnius: Alma litera.

⁴ Stalinas J. V. 1948. Raštai, 2 t. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla.

istorinio prioriteto pagrindu suteikia jiems priklausantį prigimtinių statusą ir padeda nustatyti daugiau teisių negu kitoms šalyje esančioms imigracinėms arba kolonistinėms tautinėms grupėms.

Nevienareikšmė yra ir pasaulio politinei teritorinei sąrangai esminė **tautinės valstybės sąvoka**. A. Heivudas (Heywood, 1997) tautinę valstybę nusako kaip politinės organizacijos formą ar politinį idealą, išreiškiantį kiekvienos tautos siekį turėti savo valstybę. Pasak V. Vadapalo (Vadapalas, 1998), visuotiniu mastu įtvirtinti valstybiniai požymiai arba valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti tokius požymius: a) nuolatinis gyventojus, b) apibrėžtą teritoriją, c) vyriausybę ir d) galimybę užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. E. Lukšaitės teigimu (Lukšaitė, 2008), tautinė valstybė yra pagrindinė politinio organizavimo forma ir remiasi teoriškai apibrėžtais homogeniškos tautos principais, kategorizuoja individus pagal tautybę, kuria vyraujančios tautos ir tautinių mažumų skirtį, įtvirtina natūralius ryšius tarp individo ir teritorijos. B. Varsto (Warst, 2006) nuomone, tautinė valstybė yra idealesnė sąvoka negu realus geografinis fenomenas. Tautinės valstybės ideologija remiasi nuostata, kad vienoje valstybėje turi dominuoti vienos tautos piliečiai. Nors daugelis pasaulio valstybių nėra tautinės, noras sukurti ir turėti tautinę valstybę buvo stipriausiai veikianti ir galingiausia ideologija XX amžiuje ir įvardijama kaip varomoji jėga, kuri ilgainiui keitė pasaulio politinę teritorinę struktūrą.

Kaip teigia B. Buzanas (Buzan, 1997), pagrindiniai valstybės idėjos šaltiniai glūdi tautoje ir tautą organizuojančiose ideologijose. Dažniausiai tautos sudaro gyventojų daugumą apibrėžtoje teritorijoje. Jei tautos ir valstybės teritorijos sutampa, tai valstybės uždavinys būtų šio nepriklausomai egzistuojančio kultūrinio junginio apsauga ir išraiška. Vadinasi, tauta lemia didžiąją dalį valstybės ir visuomenės santykių. Gryname tautinės valstybės modelyje tauta yra virš valstybės. Tačiau tik mažuma valstybių atitinka šį modelį, o daugelis tautų, kaip baskai, čiukčiai ar sikhai, neturi savo valstybių. Daug tautų, kaip kurdai, majai ar puštunai, yra patekę į keletą valstybių, o kai kuriose valstybėse telpa keletas ar net keliasdešimt skirtingo identiteto tautų, pvz., Indijoje, Rusijoje, Kinijoje, JAV. Tokių situacijų egzistavimas lemia konfliktiškumą tarp natūralių tautų formavimosi ir šalių vyriausybių bandymų kurti tautas, kurios sutaptų su valstybių ribomis. Net nesiginčijama, kad valstybės ir tautos sutapimas teikia milžiniškų privalumų dėl vienijančio identiteto, komunikacijos paprastumo ir tarptautinės laikysenos aiškumo.

Apskritai, skiriami keturi tautos ir valstybės ryšio modeliai (Buzan, 1997): a) tautinės valstybės, b) dirbtinės tautinės valstybės, c) tautos dalių valstybės ir d) daugiatautės valstybės. *Tautinės valstybės modelyje* tauta vaidina pagrindinį vaidmenį jai kuriantis. Valstybės tikslas yra saugoti tautą, sudaryti sąlygas jos saviraiškai, o tautos ir valstybės ryšys yra gilus ir visapusiškas. Šioje situacijoje tautiškumas suteikia valstybei stiprų identitetą tarptautinėje arenoje ir stiprų vidinio legitimumo pagrindą. Iš principo tautinė valstybė turi turėti visiškai aišką teritorinį identitetą, kuris apibrėžiamas kaip tautos gyvenamoji vieta. Tačiau praktikoje gali kilti ir kyla daug neaiškumų dėl tikslaus ribų nustatymo. *Dirbtinės tautos (tiksliau – nacijos) valstybės modelyje* valstybė vaidina pagrindinį vaidmenį kuriant tautą. Šis procesas lengviausiai vyksta, kai gyventojai persikelia į naują vietą ir apgyvendina tuščią arba retai gyvenamą teritoriją, pvz., JAV, Australija. Čia valstybė generuoja ir propaguoja tokius vieningus kultūrinius elementus, kaip kalba, menai, papročiai ir teisė, kurie ilgainiui įsišaknija ir sukuria atskirą į tautą panašų kultūrinį darinį, kuris save identifikuoja kaip valstybę. Savo ruožtu, valstybės piliečiai pradeda būti socialiai ištikimi dirbtinės tautos (nacijos) valstybei, laikydami save amerikiečiais ar australais. Tokių valstybių problema, kaip toliau teigia autorius, yra kova su vietinių nacionalinių identitetų skirtumais. Vadinasi, tokios valstybės bus labai pažeidžiamos. Pati valstybės idėja jose bus silpnai išplėtotą ir galimi separatistiniai judėjimai, ko paprastai nenutinka valstybėms, kurios harmoningai atitinka tautas.

Trečiasis – *tautos dalių valstybės modelis* egzistuoja ten, kur tauta yra padalyta tarp dviejų ar daugiau valstybių ir kur kiekvienoje iš jų gyventojų daugumą sudaro tos tautos žmonės. Šiam

modeliui nepriskiriamos tautos (kurdai, palestiniečiai ir kt.), išskaidytos keliose valstybėse, bet nesudaranti daugumos nė vienoje iš jų. Ketvirtasis modelis – *daugiatautė valstybė*, kurią sudaro du potipiai – tai *federacinė* ir *imperinė* valstybės. Federacinėse valstybėse atskiros tautos netgi skatinamos išlaikyti identitetą, o valstybės struktūrą bandoma palaikyti tokią, kad nė viena tauta nebūtų dominuojanti valstybėje. Iš dalies ši modelį atitinka Indija. Visgi tokios valstybės neturi natūralaus bendro principo ir todėl yra labiau pažeidžiamos padalijimo, separatizmo ar politinio įsikišimo, negu tautinės valstybės. Imperinės valstybės yra tos, kuriose viena iš tautų dominuoja valstybės struktūrose ir naudojasi jomis savo labui. Šis valstybės variantas, kaip rodo visų imperijų istorija, yra neilgaamžis ir paprastai anksčiau ar vėliau žlunga, suskildamas į tautiškai homogeniškesnius politinius darinius.

2. Tautų laisvo apsisprendimo teisės sampratos peripetijos

Tautų laisvo apsisprendimo principo šiuolaikinėje jo traktuotėje genėzė istoriškai yra neatskiriama nuo revoliucijų ir nepriklausomybės karų, koks yra ir pirmasis tautos apsisprendimo teisės pripažinimo pavyzdys – 1648 m. Ispanijos pripažinti Nyderlandai, savo nepriklausomybę paskelbę 1581 m. Tautų apsisprendimo principo užuomazgų galima rasti XVIII a. Amerikos Nepriklausomybės deklaracijoje ir Prancūzijos revoliucijos aktuose. Pažymėtina, kad tautų apsisprendimo principas pirmąkart suformuluotas ir deklaruotas 1917–1918 m. vykstant Pirmajam pasauliniam karui ir atrodytų visiškai priešingose stovyklose (Cassese, 1995; Wallerstein, 1995; Trani, Davis, 2000), būtent: Rusijoje – V. Lenino dekrete dėl taikos (griežtas revoliucinis variantas) ir JAV – prezidento V. Vilsono doktrinoje (švelnus derybinis variantas). Šios aplinkybės, pasinaudojant tarptautinėje teisėje žinoma secesija, t. y. faktiniu atsiskyrimu, padėjo Lietuvai savo atkurtą nepriklausomybę teisiškai įtvirtinti Lietuvos-Tarybų Rusijos taikos sutartis (pasirašyta Maskvoje 1920 m. liepos 12 d.; ratifikuota 1920 m. spalio 14 d.; įregistruota Tautų Sąjungoje 1921 m. kovo 8 d.). Šios Taikos sutarties 1-ajame straipsnyje teigiama: „Remdamiesi Rusijos Federacinės Socialistinės Tarybų Respublikos paskelbtąja visų tautų teise laisvai apsispręsti ligi joms visiškai atsiskiriant nuo valstybės, kurios sudėtyje jos yra, Rusija be atodairių pripažįsta Lietuvos Valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijų atžvilgiu. Kad Lietuva buvo kuomet priklausiusi Rusijai, tas faktas neuždeda Lietuvių tautai ir jos teritorijai jokių pareigų Rusijos link“ (Kūris, 1998, p. 5).

Etninių mažumų teisės 1918 m. buvo aptartos ir Tautų Lygoje (Hannum, 1993), nes iki tol mažumų teisių klausimai buvo sprendžiami remiantis tik dvišalėmis arba keliašalėmis sutartimis, kurios daugiausia reguliudavo religinių mažumų teises. Tautų apsisprendimo principo įgyvendinimas pagal Versalio sutartį sukūrė nemažai naujų valstybių, todėl, jei iki Pirmojo pasaulinio karo net 50 % Europos gyventojų priklausė tautinėms mažumoms, po jo tokių liko tik 25 %.

Antrasis pasaulinis karas tapo nauju impulsu kelti šį klausimą – jau 1941 metais JAV ir Didžiosios Britanijos priimtoje Atlanto chartijoje (The Atlantic..., 1941) tautų teisę apsispręsti paskelbė vienu iš norimų pasiekti tikslų, kuris turėtų būti pradėtas realizuoti konfliktui pasibaigus, atkuriant iki karo buvusias valstybes. Vis dėlto V. S. Čerčilis manė, kad ši Chartija nebus taikoma kolonijų gyventojams, nes tai būtų nepriimtina Didžiajai Britanijai (Cassese, 1995). Dar daugiau, jau 1942 m. JAV prezidentas F. D. Ruzveltas naująją pokarinę tvarką ėmė įsivaizduoti kaip pasaulio pasidalijimą tarp keleto supergalingų kontinento lygmens imperinių junginių: JAV (įtraukiant Kanadą, Mezoameriką ir Grenlandiją), Jungtinių Europos Valstijų, Sovietų Sąjungos, Britų Nacijų Sandraugos, Jungtinių Kinijos Respublikų, Indijos Respublikų Federacijos, Jungtinių

Pietų Amerikos Valstijų, Afrikos Respublikų Sąjungos ir kt. (Outline..., 1942). Imperines nuotakas pokario pradžioje reiškė ir kitų šalių atstovai, pavyzdžiui, už nepriklausomybę kovojusios lenkų organizacijos JT specialiajai komisijai pateikė reikalavimą suformuoti Lenkijos Respublikos vardu pavadintą supervalstybę su teritorija nuo Talino iki Odesos ir nuo Kijevo iki Strasbūro, t. y. su pretenzijomis ne tik į Baltijos valstybes, Baltarusijos ir Ukrainos žemes, bet ir į Čekoslovakiją, Austriją, Chorvatiją-Slovėniją, Rytprūsius ir Pietų Vokietiją (Kemežaitė, 2009).

Laimei, tokioms imperinėms pokario ambicijoms nebuvo lemta taip lengvai išsipildyti, o tautų teisė apsispręsti po karo įgavo kiek kitokią dimensiją, nes šiuo klausimu susirūpino tiek tuo metu iškilusi Sovietų Sąjunga, tiek suaktyvėjusios Trečiojo pasaulio valstybės. Sovietų Sąjunga, pasinaudodama tautų teisės apsispręsti principu ir siekdama savų įtakos didinimo tikslų, stengėsi išlaisvinti Europos jūrinių valstybių turimas kolonijas. Prie tokių pastangų prisidėjo ir Trečiojo pasaulio šalys, kuriose antikolonijinės nuotaikos buvo labai stiprios. Kovoiant abiemis blokams laisvo apsisprendimo nuostatos imtos formuluoti gana abstrakčiai, aiškiai įvardijant jau tik žmonių, bet ne tautų teises. Ir tik 1960 m. tautų apsisprendimo teisė pagaliau buvo apibrėžta JT Generalinės Asamblėjos priimtos „Deklaracijos dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms šalims ir tautoms“ antrajame paragrafe: „*Visos tautos turi apsisprendimo teisę; ta teise remdamosi jos gali laisvai pasirinkti savo politinį statusą ir laisvai siekti ekonominės, socialinės ir kultūrinės pažangos*“ (Hannum, 1993, p. 22).

Dabartiniame *Teisės žodyne* (Martin, 1994) apsisprendimo (angl. *self-determination*) principas teikiamas kaip žmonių, gyvenančių nesavivaldžioje (angl. *non-self-governing*) teritorijoje, teisė pasirinkti tos teritorijos politinį ir teisinį statusą. Jie gali pasirinkti nepriklausomybę ir suformuoti atskirą valstybę, gali integruotis į kitą valstybę arba asocijuotis su nepriklausoma valstybe, pasilikdami vidaus reikalų autonomiją. Reikia pastebėti, jog šiame apibrėžime yra akcentuojamas išorinis aspektas, tačiau principas nėra taikomas visuotinai, nes kalbama tik apie „nesavivaldžias“ teritorijas.

Tuo metu *Tarptautinių santykių žodyne* (Plano, Olton, 1998) apsisprendimo principas yra apibrėžiamas kaip žmonių grupės, kuri mano esanti savarankiška ir išsiskirianti tarp kitų, teisė apsispręsti dėl valstybės, kurioje ji gyvens, ir dėl jos valdymo formos. Akivaizdu, kad tokia formuluotė tampa puikiu instrumentu siekiant išsilaisvinti iš daugiautės valstybės. Pačioms šioms valstybėms toks principo užfiksavimas tarptautinėje teisėje yra kontroversinis, todėl kartais sakoma, kad tautų apsisprendimas yra patrauklus tol, kol jis yra siekiamybė, arba kitaip, jis patrauklus tol, kol jis taikomas kitiems (Cassese, 1995).

Kaip teigia Muleris (Muller, 1994), teisininkų užduotis yra teisingai ir racionaliai taikyti šį fundamentalų principą konkreitiems atvejams. Kitu atveju sudaroma terpė įvairiems politiniams žaidimams, atsiranda išvestinių problemų laukas: etniniai konfliktai, radikalūs separatistiniai judėjimai, nenuoseklus valstybių ir tautų požiūris į laisvo tautų apsisprendimo principą, dvigubų standartų egzistavimas, destabilizuojantys politinę padėtį regioniniai konfliktai. Visa tai kartais net verčia susimąstyti dėl demokratijos egzistavimo realumo – propaganda, lydinti tautos teisėtą norą apsispręsti dėl savos ateities, nuolat reiškiasi kaltinimais terorizmu, separatizmu ir visomis kitomis įmanomomis blogybėmis. Nors tautų apsisprendimo principas dar nereiškia tautų teisės būtinai atsiskirti ir tapti savarankiška valstybe, visuotiniu mastu sutariama, jog jis ir nedraudžia atsiskyrimo. Taigi tarptautinė teisė, kurios viena iš funkcijų yra didinti tarptautinių santykių nuspėjamumą ir išreikšti tarptautinės bendruomenės nuomonę dėl tautos apsisprendimo, šiuo atveju nieko negali pagelbėti, nes yra tarsi neutrali (Akehurst, Malanczuk, 2000).

Praktiniu požiūriu yra skiriami (Pragg, 1999) du tautų apsisprendimo variantai. *Vidinis tautų apsisprendimas* reiškia galimybę turėti kultūrinę, kalbinę, religinę ir teritorinę politinę autonomiją valstybės sudėtyje ir teisę dalyvauti valstybės valdyme. Vidinis apsisprendimas, kuris

apima žmonių teisę laisvai pasirinkti įstatymų leidėjus ir politinius lyderius bei leidžia naudotis visomis visuomeninėmis teisėmis ir laisvėmis: teise laisvai reikšti savo mintis (angl. *expression*), taikių susirinkimų laisve (angl. *assembly*), draugijų laisve (angl. *association*); teise balsuoti ir teise tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvauti viešojoje politikoje (angl. *public affairs*). Ši interpretacija taikoma daugumai vadinamų „vietinių gyventojų“ arba čiabuvių tautų, kurios reikalauja tik teisės apsaugoti jų gamtinius išteklius ir gimtąją žemę.

Išorinis tautų apsisprendimas įvardijamas jau kaip „visiškas“ tautų apsisprendimas. Tai teisė į atsiskyrimą nuo valstybės, savo nepriklausomos valstybės įkūrimą ir dalyvavimą tarptautinių santykių arenoje. Išoriškai apsisprendžiama dėl priklausymo tam tikrai valstybei ir jos valdymui ir „motininė“ valstybė praranda dalį buvusios teritorijos (kai sukuriama nauja valstybė arba dalis teritorijos atitenka kitai valstybei). Tenka pabrėžti, kad tarptautinėje teisėje labiau propaguojamas vidinis tautų apsisprendimas. Išorinio apsisprendimo teisė stipriųjų arba imperialistinių valstybių dažnai yra blokuojama (pavyzdžiui, Kinijoje, Rusijoje, Prancūzijoje, Turkijoje, Ispanijoje ir kt.), todėl tautų apsisprendimas yra daugiau politinis, nei teisinis fenomenas ir pavyksta arba žlunga priklausomai nuo tarptautinės konjunkūros, palaikančių ir slopinančių jėgų santykio.

3. Valstybių pripažinimas tarptautinėje teisėje

Idėja, kad pasaulis turėtų būti padalytas į valstybes, atrodo natūrali (Bergman, Renwich, 2008), tačiau ši sąvoka pakankamai nauja žmonijos istorijoje, nes dauguma dabartinių pasaulio valstybių yra jaunos. Svarbu akcentuoti, kad nacionalizmas yra bendra išraiška politinės bendruomenės, kuri nori susijungti ir formuoti vyriausybę sprendžiant bendras problemas. Esminis prieštaravimas interpretuojant tautų laisvo apsisprendimo principą yra tas, kad, nacionalistų manymu, teisė apsispręsti turi etnosai, o multietninių valstybių vyriausybės ir dauguma tarptautinės teisės specialistų teigia, kad apsisprendimo teisę turi ne etninės grupės, bet visi tokių valstybių piliečiai (Statkus, 2003). Tokią interpretaciją bandoma išvesti iš *valstybių teritorinio integralumo ir suverenumo principų*, t. y. aukščiausiosios valstybės valdžios tam tikroje teritorijoje pripažinimo (Hannum, 1993). Šie principai yra užfiksuoti 1970 metų Jungtinių Tautų deklaracijoje dėl tarptautinės teisės principų draugiškuose santykiuose ir kooperacijoje tarp valstybių pagal Jungtinių Tautų Chartiją. Joje sakoma, kad valstybės, besielgiančios pagal lygių teisių tarp tautų ir tautų apsisprendimo principą, kurių vyriausybės atstovauja visiems valstybės teritorijai priklausantiems žmonėms, neskiriant jų pagal rasę, tikėjimą ar odos spalvą, turi teisę į teritorinį vientisumą ir politinę vienybę.

Be teritorinio integralumo principo, tautų apsisprendimo teisės aiškinimas siejamas ir su *pagarbos žmogaus teisėms principu*. Visi šie trys principai tarpusavyje labai susiję ir vieno interpretacija priklauso nuo kitų dviejų aiškinimo. Pasak H. Hannumo (Hannum, 1993), atsiskyrimo teisė nuo JTO narės nėra užfiksuota jokiuose dokumentuose, o tautų apsisprendimo teisė tarsi yra pakeista valstybės piliečių apsisprendimo teise. Valstybės piliečių visuma turi teisę pasipriešinti užsienio agresijai ir laisvai apsispręsti, tačiau jokia piliečių dalis neturi teisės atsiskirti nuo valstybės. Žodis „tauta“ tarptautinėje teisėje dažniausiai sutapatinamas su valstybės piliečių visuma, t. y. „nacija“, taip praktiškai paverčiant realų etninių tautų apsisprendimą neįgyvendinamu ir priklausančiu nuo daugiatautėje valstybėje valdančios daugumos malonės ar gerų norų. Kita vertus, kitaip ir negalėjo būti, nes šiuolaikinę tarptautinę teisę formavo ir formuoja didžiosios tautos, kurioms jų dominuojančių valstybių „byrėjimas“ visada buvo ir bus nepriimtinas, tad jam yra priešinamasi visais įmanomais būdais, įskaitant teisinius.

Taigi pagal šiandieninę tarptautinę teisę etninės grupės neturi teisės atsiskirti nuo demokratiškos valstybės, kuri gerbia pagrindines žmogaus teises, o apsisprendimo teisę gali

turėti tik kolonijinės ir pavergtos tautos, kitaip tariant, tautos, kurios gyvena pagal kolonijinės ar okupuojančios valstybės teisinės normas, taikomas saviems piliečiams. Apsisprendimo teisė etninėms grupėms greičiau reiškia tik teisę dalyvauti demokratinėje savivaldoje kartu su visais kitais valstybės piliečiais. Pasak tarptautinės teisės specialistų (Frankel, 1993), atsiskyrimas nuo demokratinės liberalios valstybės gali būti pateisinamas nebent tada, kada separatistai suteikia atsiskyrimo teisę mažumoms, atsiduriančioms atsiskyrusiam regione.

Taigi tarptautinė teisė tautų laisvo apsisprendimo principo atveju yra gana prieštaringa. Iš vienos pusės, iškilmingai pripažįstamas ir deklaruojamas, iš kitos – stengiasi įvairiomis didžiosioms tautoms naudingomis išlygomis apriboti jo praktinį taikymą, paverčiant šį prigimtinių tautos principą tuščia reklamine fraze. Tiktai gyvenimas ne visada eina galingųjų nurodytais keliais, pavyzdžiui, nepaisant negatyvių teisinių nuostatų dėl mažų etninių bendruomenių apsisprendimo, beveik visos mažosios kolonijos (netgi nykštukinės) pasiekė visišką valstybingumą ir tapo teisėtomis Jungtinių Tautų narėmis. Arba nepaisant bet kokių ginkluotų konfliktų nenoro, visgi sutariama, jog tautos, turinčios teisę į apsisprendimą, turi teisę ir kovoti nacionalinio išsivadavimo kare. Netgi Vakarų valstybės neprieštarauja šiam požiūriui, nes tarptautinėje teisėje nėra sukilimą varžančios normos (Akehurst, Malanczuk, 2000).

Reiktų kiek konkretizuoti tautų laisvo apsisprendimo principo santykį su nacionalizmu (tautinės ir kultūrinės įvairovės išsaugojimo) ideologijos nuostatomis. Tikrojo nacionalizmo ideologiją formuoja tokie principai (Čeponis, 2010):

- pasaulis istoriškai padalytas į tautas, paprastai kalbančias skirtingomis kalbomis;
- kiekviena tauta turi teisę sukurti savo nepriklausomą tautinę valstybę tautos istorinėje etninėje teritorijoje;
- istorinės etninės tautų gyvenamos teritorijos ir politinės tautinių valstybių sienos turi sutapti;
- kiekviena tauta turi teisę pati spręsti savo likimą pačios įkurtoje valstybėje;
- valstybės esminė paskirtis yra sudaryti sąlygas valstybę sukūrusios tautos kultūriniam ir ekonominiam suklestėjimui šioje valstybėje;
- tauta yra pagrindinis valdžios šaltinis;
- jokia tauta ir jos sukurta valstybė neturi teisės kištis į kitos tautos ir jos sukurtos (ar dar kuriamos) valstybės reikalus;
- svetimų etninių žemių okupacija nėra teisėta ir negali būti įteisinta jokiais tarptautiniais ar kitokiais susitarimais ar sutartimis, nepriklausomai nuo to, kiek laiko okupantas valdo žemę;
- pasaulyje dar egzistuojančios imperijos turi būti padalytos į tautines valstybes;
- kitataučiai kolonistai ir imigrantai, jei jie nelojalūs ir kenkia tautinei valstybei, nepripažįsta tautos teisės valdyti savo žemę ir savo valstybę, turi būti baudžiami ir iškeldinami į jų etninę teritoriją (valstybę), iš kurios atvyko jie patys ar jų protėviai.

Pasak A. Smito (Smith, 1994), tautinis idealas kilo kaip viduriniųjų klasių socialinės emancipacijos ir vienybės siekis prieš despotų valdžios savivalę. Tuo pat metu jo griebėsi ir etninių mažumų inteligentija, kuri tautai apsisprendus siekė atsiskirti nuo milžiniškų imperijų ir suvienyti visus bendros kultūros žmones vienoje valstybėje. Tautinio idealo ištakose glūdi tam tikra pasaulio vizija ir tam tikras kultūros tipas. Pagal šią viziją žmonija „iš tikrųjų“ ir „natūraliai“ padalyta į skirtingas istorines ir kultūrinės bendruomenes, vadinamas tautomis. Kiekviena tauta yra unikali ir savita ir kiekviena turi įdėti ypatingą indėlį į visumą, į tautų šeimą. Kiekviena tauta apibrėžia savo narių tapatumą, nes jos specifinė kultūra formuoja individą, o šios kultūros raktas yra istorija, ypatingos sekos įvykių jausmas, kuris būdingas vienai po kitos einančioms tam tikros grupės kartoms. Tautinio idealo požiūriu žmogus įgyja savo tapatumą per savo santykį

su protėviais ir tais įvykiais, kurie suformavo jo charakterį. Todėl tautinis idealas įkūnija pasaulio, padalyto į šalia esančias skirtingas tautas, viziją ir kultūrą, pabrėžiančią unikalų įvykio vaidmenį formuojant tautinį charakterį ir neišvengiamai veda nacionalizmo link, t. y. prie tam tikros veiksmų programos ir solidarumo pasiekti tautinį idealą ir išlaikyti.

Visa tai neišvengiamai susiję su teritorija, nes be teritorijos neįmanoma sukurti tos brolybės ir solidarumo, kurių reikalauja nacionalinis idealas. Neįmanoma įdiegti žmonėms giminytės ir brolybės jausmo, nepiriant jų prie vietos, kurią jie jaučia esant sava, prie tėvynės, kuri jiems priklauso istorijos teise. Negalima realizuoti savo ypatingo tapatumo ir kultūros ateityje neturint pripažintos gimtosios žemės (Smith, 1994). Bet kad visa tai būtų įgyvendinta, gimtoji žemė turi būti laisva. Paminėtina, kad ne visi nacionalistai nori visiškai nepriklausomybės. Kai kurie teikia pirmenybę savivaldos autonomijai arba federacijai su kita valstybe, bet visi siekia jų teisės į tėvynę pripažinimo ir laisvės nuo kišimosi į jų vidaus reikalus. O kadangi tokį pripažinimą ir laisvę dažnai sunku užtikrinti būnant federacijoje su stipresne valstybe, nacionalistai paprastai teikia pirmenybę visiškai atsiskyrimui, kad sukurtų nepriklausomą savo valstybę.

Vadinasi, galima pagrįstai teigti, kad tautų apsisprendimo principas tampa etninio nacionalizmo legitimacija. Nacionalizmo ideologija pabrėžia, kad tautų unikalumas ir savitumas yra vertybė. Savo ruožtu tautos, būdamos laisvos ir nepriklausomos arba bent jau autonomiškos, gali išlaikyti šias vertybes. Vadinasi, kiekviena tauta privalo turėti savo valstybę arba politinę autonomiją, kad galėtų steigti tautų unikalumą saugančias institucijas. Tačiau pasaulis nuolat susiduria su grėsmėmis, kai nacionalinės valstybės ima neigti nacionalinių mažumų teisę į tokį pat nacionalizmą, kuriuo anksčiau grindė savo tikslus (Petrauskis, 2001), o pats nacionalistinių valstybių egzistavimas tampa paradoksaliu kitų mažesnių valstybių nacionalizmo neigimu. Geras pavyzdys čia būtų dabartinė Gruzija, kuri, pasiekusi nepriklausomybę, netgi brutaliomis karinėmis priemonėmis ėmė neigti abchazų (apsnių) ir osetinų (alanų) tautų teisę laisvai apsispręsti dėl savo valstybingumo.

Tarptautinė sistema paprastai stengiasi fiksuoti esamą padėtį ir ją išlaikyti – tai yra natūrali jos reakcija, savotiškas atoveiksmis tautinių mažumų nacionalizmui ir separatizmui, keliančiam pavojų turimos valdymo sistemos stabilumui (Petrauskis, 2001). Kita vertus, tautos, nespėjusios įstoti į tarptautinę bendriją nacionalinių valstybių titulu, taip pat tautinės mažumos neturi kitos alternatyvos – jos trikdė, trikdo ir gali dar ilgai trikdyti tarptautinės sistemos ir jos narių – valstybių ramybę. Ir tautų laisvo apsisprendimo principas yra jų pagrindinis teisinis ginklas.

4. Valstybingumo realizavimo potencialo vertinimas

Politinės teritorinės struktūros optimizavimo idėja remiasi politinės geografijos nuostata, kad dabartinis pasaulio politinis žemėlapis nėra galutinai susiformavęs ir sudaro terpę įgyvendinti tautų istorines aspiracijas, sukuriant nepriklausomas tautines valstybes (Bergman, Renwich, 2008). Kitas realus faktas yra dabartiniame pasaulyje vykstančių karinių konfliktų gausa, kilusi dėl dekolonizacijos, t. y. dėl neapgalvotai formaliai padalytų kolonijų ir su tuo susijusios naujų valstybių priešpriešos. Dar vienu faktu tenka pripažinti tarptautinės bendrijos fundamentalizmą siekiant bet kuria kaina išlaikyti nepakeistus, dirbtinai suformuotus, viduje nesutaikomai kontraversiškus, neorganiškus valstybinius darinius, tokius kaip Afganistaną, Bosniją ir Hercegoviną, Iraką ir kt.

Konkretų tautos valstybingumo realizavimo potencialą būtų galima vertinti geografiniu ir politiniu kriterijais, reiškiamais tokiais pagrindiniais požymiais:

Geografinis kriterijus

- tautos gausa,
- tautos santykinė dalis,

- tautos teritorinis pasiskirstymas.

Politinis kriterijus

- tautos identiteto stiprumas,
- tautos politinė mobilizacija,
- valstybės politinis nestabilumas.

Tautų apsisprendimo principo taikymo galimybę tikslinga vertinti tik autochtoninėms tautoms, t. y. tautoms, kurios paprastai yra išlaikiusios savo kalbą, papročius ir tradicijas. Šios tautos skiriamos nuo imigrantų, kolonistų, užkariautojų ar jų palikuonių ir vadinamų nutautėlių. Nors nagrinėjant keliolikos ar keliasdešimt pastarųjų tūkstantmečių istoriją praktiškai visos dabartinės pasaulio tautos tarsi tampa kažkokiais senovės „imigrantų“ palikuonimis (Čeponis, 2010), gal net okupantais kažkieno atžvilgiu, dabartinės autochtonines tautas bent jau dera laikyti seniausiais „imigrantais“. Tai iki mūsų dienų išgyvenę palikuonys – tiek „genetiniai“, tiek „kalbiniai-kultūriniai“. Vadinasi, jie ir yra tie prigimtiniai konkrečios teritorijos šeiminkai. Svarbu pabrėžti, kad geresnio ir teisingesnio kriterijaus, sprendžiant teritorijų priklausomumo klausimus konkrečioms tautoms, niekas nesugalvojo, visi kiti kriterijai paprastai būna paremti tik jėga, politine prievarta ar demografinė gausa.

Geografiniai tautos požymiai yra labai svarbūs kaip rodikliai etninių santykių raidoje. Kuo didesnė yra etninė grupė, tuo ji gali būti pavojingesnė egzistuojančiai valstybės santvarkai ar kuriai nors jos vykdomai politikai. Mažos tautos turi mažiau išteklių, todėl labai priklauso nuo visos visuomenės, ir priverstos daugiau bendrauti su kitataučiais, o tai sudaro palankias sąlygas integracijai, akultūracijai ir asimiliacijai. Pasak N. Statkaus (Statkus, 2003), palyginti nedidelėmis etninėmis grupėmis galima laikyti grupes, sudarančias ne daugiau kaip 5–10 % valstybės piliečių. Etninės grupės teritorinis kompaktiškumas, priešingai nei išsibarstymas, taip pat žymiai sustiprina jos solidarumą ir politinės organizacijos galimybes. Todėl tokių grupių separatistinės ar teritorinės autonomijos pretenzijos lengviau įgyvendinamos. Valstybei lengviau akultūruoti ir asimiliuoti teritoriškai išsibarsčiusias etnines bendruomenes.

Politiniai tautos ir visos valstybės požymiai yra esminiai formuojantis tautų apsisprendimo poreikiui. Tautos identiteto stiprumas apima etnoso tradicijų, simbolių, kultūros reiškinių savitumą, gausą ir gilumą bei gebėjimą juos perduoti iš kartos į kartą. Šiame kontekste labai svarbi švietimo turinio ir institucijų kontrolė, kuri garantuoja etninės grupės savitumą ir etninės grupės elito tęstinumą. Kitas svarbus požymis būtų tautos politinė mobilizacija, išreiškianti tautos gebėjimą politiškai organizuotis, t. y. kurti etnines partijas, draugijas, asociacijas. Bendros etninės politinės organizacijos sukūrimas yra netgi esminis veiksnys, turintis įtakos etnonacionalistiniam judėjimui. Tam, kad etnopolitinės organizacijos pasiektų savo tikslus (lygiavertę padėtį valstybėje, politinę autonomiją ar atsiskirtą nuo valstybės), jos turi kontroliuoti didelę dalimi etninės grupės išteklių, išimtinai susitapatinti su etnine grupe (kad ši organizacija atstovautų etninę grupę), taip pat ne vien tik jai atstovauti, bet formuoti savo narių etninę tapatybę, išverti vadovybės kaitą, plėsti savo įtaką tarp etninės grupės narių ir galiausiai tapti vienintele tos etninės grupės politine organizacija, vienijančia beveik visus jos narius.

Svarbų tautų apsisprendimo realizavimo veiksnį sudaro bendras politinis valstybės nestabilumas, t. y. streikai ir riaušės, pilietiniai neramumai ar karai, teroro aktai, bedarbystė, socialinė atskirtis, finansinės krizės ir nemokumas, vandens ir maisto tiekimo nestabilumas, teisinio ir politinio reguliavimo trikdžiai ir pan. Jau daugiau nei dešimtmetį kelios organizacijos vykdo savotišką vadinamos politinės rizikos veiksnio monitoringą, sudarydamos kasmetinius pasaulio valstybių reitingus ir specialius žemėlapius pagal šį požymį. Suprantama, dėl skirtingų metodikų atskirų organizacijų teikiami žemėlapiai kiek skiriasi, nors išryškėja ir bendros tendencijos. Savo teikiamiems politinio nestabilumo vertinimams straipsnio autoriai apibendrino dviejų

svarbiausių organizacijų – *Aon Risk Services* (JAV) ir *Maplecroft* (Jungtinė Karalystė) – 2012 metais sudarytus politinės rizikos žemėlapius (Political risk map, 2012; Political risk, 2012). Laikytą, kad politinio nestabilumo sąlygomis tautoms yra didesnė tikimybė įgyvendinti savo aspiracijas dėl apsisprendimo ir nepriklausomybės.

Kokybinės kvalimetrijos metodu atlikto vertinimo rezultatas buvo valstybingumo neturinčių tautų skirstymas į grupes pagal jo galimo realizavimo bendrojo potencialo lygmenį. Nustatyti 3 apibendrinti šio potencialo lygmenys:

A – aukštas potencialas – aukšti vertinimai tiek pagal geografinį, tiek pagal politinį kriterijus;

B – vidutinis potencialas – aukšti vertinimai pagal geografinį, bet vidutiniai pagal politinį kriterijus;

C – žemas potencialas – vidutiniai arba žemi vertinimai pagal geografinį ir žemi pagal politinį kriterijus.

Ypatingas dėmesys buvo skirtas svarbiausių politinių tautos požymių vertinimui, t. y. a) *tautos identiteto stiprumui* ir b) *politinei mobilizacijai*. Aukštam tautinio identiteto potencialui priskiriamos tautos, turinčios stiprą identitetą, t. y. apima tautos tradicijų, simbolių, kultūros reiškinių savitumą, gausą ir gilumą, taip pat gebėjimą juos perduoti iš kartos į kartą. Pasižymi giliu jausmu politinės ir socialinės frustracijos požiūriu, būdingas separatizmas. Vidutiniam potencialui priskirtinos tautos, kurių identitetas nėra labai stiprus, tokių tautų vystymuisi lemiamą įtaką gali padaryti sunkiai numatomi etnopsichologiniai pokyčiai, pvz., po kokio nors postūmio sustiprėjęs savito identiteto suvokimas (Gimžauskas, 1994). Žemam potencialui priklauso silpno identiteto tautos, tačiau jose galima išvelgti kultūrinio atgimimo, tautinių judėjimų užuomazgų.

Aukštam politinės mobilizacijos potencialui priskirtos tautos, kurios yra sukūrusios politines organizacijas, susitapatinančias su visa tauta, taip pat tautos, turėjusios nepriklausomą valstybę. Vidutiniam potencialui priklauso tautos, kurių politinė mobilizacija nėra labai ryški, t. y. sukūrusios keletą etninių partijų, draugijų, tačiau neturi vieningos politinės organizacijos. Žemo potencialo tautos yra tos, kurių politinė mobilizacija apsiriboja asociacijų sukūrimu dėl dalyvavimo nacionalinio ir tarptautinio lygio sprendimuose, susijusiuose su gamtos apsauga, arba pavienių partijų sukūrimu.

5. Futuristinio politinio žemėlapiu prognozės

Neliečiant giluminių politinio žemėlapiu metodologijos aspektų (Kavaliauskas, 2010–2011), tenka apsiriboti tik standartinės versijos, orientuotos į valstybių ir jų sienų išskyrimą, perspektyvinio kartografinio vaizdo galimų pokyčių prognozavimu. Tokio proceso aktualumą rodo ir tai, kad šiuo metu iš beveik 5 tūkstančių tautų apie 600, pasak R. Baubino (Baubinas, 2002), yra potencialiai pajėgios sukurti valstybingumą, o daugiau negu 170 tautų valstybingumas yra realus. Autorių nuomone, tai daugiau teorinė ir aiškiai per daug optimistinė prognozė, kuri vargiai ar galės būti įgyvendinta bent jau apžvelgiamoje ateityje. Autorių uždavinys buvo konkretizuoti ir diferencijuoti tokių galimybių laipsnį, realiau įvertinant apsisprendimo siekiančių tautų potencialą ateities valstybingumui. Šiame straipsnyje teikiama tik Europos ir Azijos subkontinentų (Eurazijos žemyno) futuristinė politinė teritorinė struktūra, kitiems kontinentams būtina skirti atskirą darbą.

Europos sąvoka nevienareikšmė ir apima tam tikrą ypatingą gamtinį geografinį, istorinį, kultūrinį ir politinį daugiatautį bendrumą. Pasak R. Baubino (Baubinas, 2002), ji išsiskiria tuo, kad čia ypač daug monotaučių (daugiau nei 95 % gyventojų priklauso vienai tautai) valstybių – net 27 %). Taip pat daug valstybių priskiriama valstybėms su viena dominuojančia mažuma –

27 %, ir padalytų tautų valstybėms – 37 %. Mažiausiai yra dvinacionalinių valstybių – 6 % ir tarpinių daugiataučių valstybių – 3 %.

Reikėtų akcentuoti Rusijos vaidmenį Europos sienų sistemoje, nes Rusija yra geografinė sritis, teritorinis milžinas su Europoje esančia genetinė šerdimi, sudėtingų santykių kaimynais, ne visada apibrėžtomis, o kai kur ir neaiškiomis sienomis, nestabilia struktūra (Muller, 1994). Taip pat panašią ypatingą padėtį Europoje užima ir Balkanų bei Kaukazo regionai, pasižymintys didele etnine įvairove ir sudėtinga politine raida. Šiuose regionuose etniniai prieštaravimai pasireiškė aštriau ir trunka iki šių dienų.

XV a. Europa buvo kultūriškai homogeniška, tačiau politiškai labai decentralizuota – to laikotarpio Europoje buvo net apie 1500 nepriklausomų politinių vienetų (Taylor, Flint, 2000). Pasak O. P. Mulerio (Muller, 1994), Europos tautinės valstybės yra seniausios pasaulyje, o tautos pasižymi istoriškai stipria tautine saviraiška. Vis dėlto reikia turėti omenyje tai, kad antikinė Europos valstybė ar Viduramžių epochoje egzistavusi valstybė labai skiriasi nuo šiandieninės europinės valstybės.

XVI a. Europoje atsiranda pirmosios tikros valstybės šiuolaikine šio termino prasme (Plasseraud, 2006). Tų metų Europoje ir mažumų klausimas įgyja tam tikros svarbos, atsiranda diskriminacija valdant kai kurias mažumų grupes. Kita vertus, Vestfalijos sutartis 1648 m. sudarė sąlygas valstybės suverenitetui atsirasti (Warst, 2006), t. y. vienos valdžios viršenybei tam tikrai sienų apribotai teritorijai. Buvusias feodales imperijas pradeda keisti Europos tautinių valstybių sistema, atsiranda naujas idealas – suvereniteto priklausymas tautai.

Kartu su Prancūzijos revoliucija į Europą atėjo nacionalizmo idėja (Bergman, Renwich, 2008), kuris kartais vadinamas netgi konkuruojančiu (angl. *competitive*) nacionalizmu, kadangi dėl jo kilo daug karų. Mažumų klausimas, dabartinės prasmės suvokimu, buvo paveldėtas iš šio laikotarpio tautinio atgimimo koncepcijos (Plesseraud, 2006), kuri XX a. pradžioje įformino tautų laisvo apsisprendimo principą. Dėl to pasikeitė Europos politinė teritorinė struktūra, atsirado tokios valstybės, kaip Suomija, Lietuva, Estija, Latvija, Lenkija, Rumunija, Jugoslavija, Čekoslovakija. Didelių teritorinių pokyčių Europoje įvyko ir po Antrojo pasaulinio karo – buvo suskaldyta Vokietija, nepriklausomybės neteko Baltijos šalys. Būdinga tai, kad, kai Europoje kūrėsi valstybės, patys europiečiai nepripažino kolonijų aspiracijos į tautines teises, laikydami jas nesubrendusiomis politinei nepriklausomybei.

XX a. pabaiga Senajam žemynui buvo ypatinga, kadangi vėl gerokai pasikeitė jo politinė teritorinė struktūra. Suverenėmis tapo Baltijos šalys, atsiskyrė Baltarusijos, Ukrainos, Moldovos, Slovakijos, Čekijos valstybės, susivienijo Vokietija. Įvyko daug pokyčių ir Balkanuose. Vietoj vienintelės Jugoslavijos sienų buvo nubrėžtos Slovėnijos, Chorvatijos, Bosnijos ir Hercegovinos, Makedonijos, vėliau Juodkalnijos bei Kosovo valstybių sienos. *De facto* apsisprendimo principą realizavo ir Abchazija bei Pietų Osetija, tam tikru mastu netgi Padniestrė ir Arcachas (Kalnų Karabachas). Dėl to Europa per pastaruosius du dešimtmečius buvo nacionalizmo, paremto etniniu separatizmu, renesanso ir suklestėjimo liudytoja.

Nors visų šių judėjimų tikslai ir konkretūs kontekstai skiriasi ne mažiau nei jų mastai ir intensyvumas, viena yra bendra – šie autonominiai judėjimai atsirado šiame amžiuje politiniu pavidalu gerai įsitvirtinusiose, dažnai net senose valstybėse su aiškiomis ir pripažintomis nacionalinėmis sienomis ir palyginti klestinčiu ūkiu. Iš to seka išvada, kad vadinamas nacionalizmo galas Europoje propaguotas šio amžiaus viduryje buvo greičiau įsivaizduojamas negu realus. Paskutiniai įvykiai parodė tiek institucinių nacionalinės valstybės stabilumą, tiek tautinio lojalumo stiprumą ir patvarumą, o etninių mažumų nepaisymas niekur nepasiteisino. Akivaizdu, kad kuo demokratiškesnis režimas, tuo garsesni tampa etninių mažumų reikalavimai ir tuo rimčiau jie turi būti traktuojami.

Ne mažiau sudėtingas politiniu, istoriniu ir tautiniu požiūriais yra Azijos subkontinentas. Jame gimė seniausios pasaulio civilizacijos, formavosi, klestėjo ir žlugo milžiniškos imperijos (uigurų, kinų, persų, tamilų, osmanų ir kt.), jį palietė Europos šalių (Portugalijos, Olandijos, Anglijos, Rusijos,

Prancūzijos) kolonijinė ekspansija, šiuolaikinės Rusijos, JAV ir NATO karinės invazijos, jame nuolat vyko nacionalinio išsivadavimo kovos, radikalios socialinės ir ekonominės revoliucijos ir pilietiniai karai. Politiškai ramia Azijos negalima laikyti ir šiuo metu – tautinės konsolidacijos, tautų apsisprendimo ir kovų už realią autonomiją ar suverenitetą ir valstybingumą procesai dabartinėse daugiatautėse, paprastai imperiniui paveldui atstovaujančiose šio subkontinento valstybėse, toli gražu nėra pasibaigę. Nors Azijoje tautinės mažumos šiuo metu sudaro tik daugiau negu 10 % gyventojų, jos yra labai aktyvios ir karingos (Baubinas, 2002). Straipsnio apimtis neleido detaliau nagrinėti Azijos politinio valstybingumo, turinčio daugiau nei 10 tūkstančių metų istoriją, struktūros ir formavimosi ypatumų, tad pateikiami tik atlikto (Prunskytė, 2010) Azijos tautų valstybingumo realizavimo potencialo vertinimo rezultatai.

Apskritai, tautų laisvo apsisprendimo principo realizavimo procesas ateities politinį žemėlapi gali veikti dviem kryptimis (Baubinas, 2002):

per etninę dezintegraciją – atskirų stiprų politinių identitetą turinčių ir kompaktiškai gyvenančių tautų atsiskyrimas ir naujų separatinių valstybių sudarymas;

per etninę iredentizaciją – esamų valstybinių sienų atskirtų tautų dalių prisijungimas prie kaimyninių valstybių, kur gyvena pagrindinės tautų dalys, teritorijų, t. y. „kraujo brolių“, vienijimasis.

Vykstant šiems procesams, valstybių skaičius Europoje ir Azijoje padidėtų, bet sumažėtų tautinių mažumų ir potencialių etninių teritorinių konfliktų židinių. Būtina konstatuoti, kad apsisprendimo teise paremti laisvi integraciniai procesai Eurazijos politiniame žemėlapyje praktiškai nevyksta, pasitaiko tik grobiamųjų priverstinės karinės integracijos atvejų (Tibetas, Vietnamas, Iranas ir kt.). Nepaisant aktyvios globalistų propagandos, politinių ir netgi ekonominių Europos galingųjų pastangų, totalinės kontinentinio masto (imperinės) valstybinės integracijos – Vieningos Europos, Jungtinių Europos valstijų, Pan Europos, Eurazijos – idėjos šiame kontekste bent kol kas atrodo miglotos ir nerealias. Negalima pamiršti, kad dabar šiame kontinente taip pat yra išlikę nemažai vadinamų ginčijamų teritorijų, dėl kurių tebevyksta etniniai ir pasienio konfliktai ir kurių galutinis sprendimas taip pat gali pakeisti ateities politinį žemėlapi.

Bandant prognozuoti Europos ir Azijos politinės teritorinės struktūros optimizavimą tautų laisvo apsisprendimo principo kontekste buvo nagrinėtos atrinktos autochtoninių pobūdį turinčios tautos. Pagal gautą bendrą valstybingumo realizavimo potencialo lygį jos buvo suskirstytos į tris grupes:

A grupė – priskiriamos etnonacionalistinės tautos, kurios geba politiškai organizuotis į etnines partijas, draugijas, asociacijas, turinčias per amžius išplėtotą valstybės idėją, o valstybingumą praradusios arba jo neturinčias tik dėl nepalankiai susiklosčiusių istorinių aplinkybių. Šios tautos gyvena teritoriškai susitelkusios, pasižymi pakankamai dideliu skaičiumi gyventojų, turi stiprų tautinio identiteto jausmą, būdingas separatistines ar iridentistines aspiracijas. Europoje tokioms tautoms priskirtinos tokios tautos, kaip baskai, katalonai, flamandai, škotai, čekėnai, o Azijoje – kurdai, tibetiečiai, uigurai, palestiniečiai, pendžabiai (sikhai), tamilai, tuviai, osetinai (alanai) ir abchazai (apsniai). Pastarieji, kaip jau buvo minėta, pasinaudoję palankiomis aplinkybėmis ir Rusijos parama savo istorinį suverenitetą *de facto* praktiškai jau atkūrė. Sudėtingesnė yra osetinų (alanų) politinė situacija: faktinį suverenitetą gavusios ir iš Gruzijos priklausomybės su Rusijos politine ir karine pagalba išsilaisvinusios pietinės dalies galima integracija su Rusijos sudėtyje tebesančia šiaurine XX a. pradžioje buvusios bendros Alanijos Respublikos dalimi bus gana komplikuoata. Tikėtinas netgi atgauto suvereniteto paaukojimas vardan vienybės ir įsijungimas į Rusijos, kaip atkurtos Alanijos stabilumo garanto, sudėtį.

Tam tikru mastu savimonės lygiu išskirtai A grupei artimi yra Indijos asamai, sikimai ir nagai, Filipinų morai, Indonezijos ačakai ir vakarų papuasai (Vakarų Papua), Mianmaro šinai, karenai, monai, šanai ir kašiniai, Vietnamo kchmerai ir degarai, Kalimantano dajakai. Tačiau ne visos šios tautos yra pakankamai gausios, kad sudarytų reikšmingą politinę jėgą, be to, kai kurių jų siekis yra tik susijungti su „kraujo broliais“, esančiais jiems tautiškai artimesnėse kaimyninėse valstybėse.

Savotiška padėtis yra Kašmyre, kur Pakistano užimtose, tačiau politiškai neintegruotose šiaurinėse teritorijose (Baltistanas, Brušalas, Dardistanas) gana perspektyviu tampa etnonacionalistinių judėjimų siekiamo nepriklausomo Balavaristano, galinčio sujungti Šiaurės Himalajų tautas (įskaitant baltus), idėjos realizavimas.

B grupė – priskiriamos tautos, kurių politinė mobilizacija nėra labai ryški arba šiuo metu sunkiai apibrėžiama, jos turi aišką identitetą, tačiau jose beveik nepasireiškia stiprūs etnonacionalistiniai ar separatistiniai judėjimai. Tokios tautos aktyviai nesiekia atsiskyrimo nuo esamos valstybės, o pažadinti tokioms aspiracijoms reikia tam tikro vidinio ar išorinio postūmio, galinčio sustiprinti savojo identiteto suvokimą ir politinius siekius. Europoje šiai grupei priskiriamos tokios tautos, kaip bretonai, galisai, valensiečiai, valonai, velsiečiai, totoriai (Kazanės), čiuvašai, dauguma Šiaurės Kaukazo tautų. Azijoje šios tautos paprastai priklauso aukščiausios politinės rizikos laipsnio valstybėms – Iranui, Irakui, Afganistanui. Prognozuotina, kad dabartinėje Afganistano valstybės teritorijoje ateityje galėtų atsirasti keletas politinių teritorinių darinių, pvz., puštūnų-chazarų, tadžikų ir uzbekų, pastarieji du, matyt, tik laikinai, iki iredentizacijos su šiaurėje esančiomis šių tautų valstybėmis. Beludžiai savo valstybę galėtų sukurti dabartinių Afganistano, Irano ir Pakistano teritorijų ribose, sindhai – likusioje Pakistano dalyje. Kolonizatorių sukurtas dirbtinis Irako konglomeratas natūraliai turėtų skilti į tris nepriklausomus valstybinius darinius – sunitų, šiitų ir kurdų dominuojamų teritorijų pagrindu.

C grupė – priskiriamos „vietinių gyventojų“ tautos, kurios paprastai reikalauja gamtinių išteklių ir jų gyvenamosios aplinkos apsaugos bei realaus dalyvavimo nacionalinio ir tarptautinio lygio sprendimuose, susijusiuose su gamtos apsauga ir teritorijos naudojimu. Tačiau tokios tautos nesiekia atsiskyrimo nuo jas valdančios valstybės, pasižymi silpna politine mobilizacija, dažnai gyvena teritoriškai išsibarsčiusios. Europos žemyne tokioms tautoms priskirti kareliai, samiai, skaniai, arumunai (valachai), totoriai (Krymo), kalmukai, komiai, baškirai, udmurtai, mariai, nencai. Šiose tautose, nors ir reiškiasi tautinių judėjimų užuomazgos, taip pat būdinga nepalanki demografinė aplinka (paprastai tik 10–40 % autonomijos gyventojų), vyksta spartūs asimiliacijos ir kalbos bei identiteto praradimo procesai. Azijoje šiai grupei priklausytų nuo savo pagrindinės tautinių valstybių atplėsti Kinijos mongolai, Irano azerai ir ahvazo arabai, taip pat tautines mažumas sudarantys Laoso hmongai (miao), Kinijos tajai (čung-čajai), Bangladešo jumi, Uzbekijos karakalpakai, Rusijos jakutai, buriatai, chakasai, koriakai, čiukčiai ir daugelis kitų Kinijos, Sibiro, Tolimųjų Rytų ir Altajaus tautų, kurių padėtis netgi blogesnė nei analogiškų tautų Europoje. Ypatingai sudėtinga išlikimo situacija yra didžiulėse teritorijose išsibarsčiusiose negausiose tautose, tokiose kaip nencai, evenkai, evenai, koriakai, chantai, mansiai, dolganai ir kt., kurie net savo formaliose „autonomijose“ dažniausiai tesudaro tik kelis procentus gyventojų.

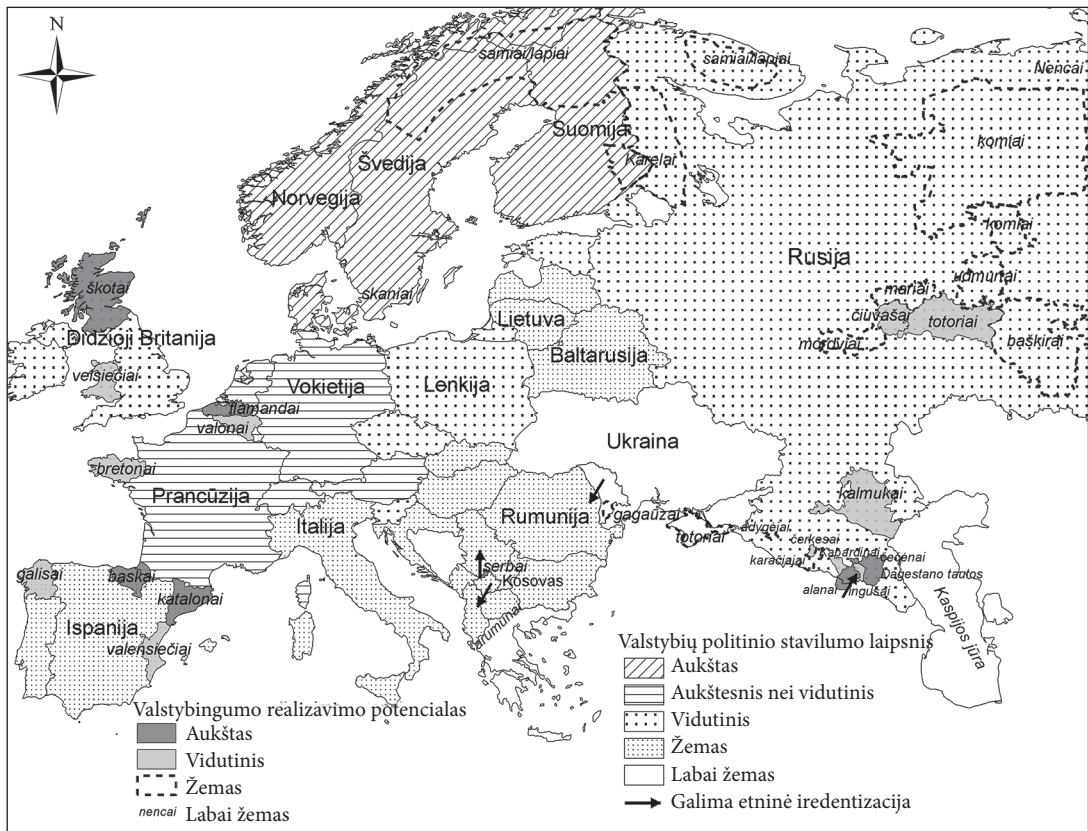
Yra didelė tikimybė, kad pirmosios grupės tautos jau netolimoje ateityje bus tas veiksnys, kuris dar kartą pakeis Europos politinį žemėlapi. Taip pat vargu ar perspektyviu Europos valstybiniu dariniu galima laikyti dabartinę politinę „chimerą“ – Bosniją ir Hercogoviną ar net neseniai diskutuotiną nepriklausomybę gavusį Kosovą, kurio iredentizacija su Albanija (kaip ir Moldovos su Rumunija) yra tik laiko klausimas, o serbų tautinės mažumos kompaktiškai gyvenama šiaurinė Kosovo dalis anksčiau ar vėliau turės grįžti į Serbijos sudėtį. Tautinė priešprieša ir tiesiog prigimtinė tapusi tarpusavio neapykanta neišvengiamai suskaldys šiuos dirbtinius antitautiškus junginius.

Azijos politinio žemėlapio futuristinę kaitą taip pat turėtų lemti pirmosios grupės tautų aspiracijų raida, tačiau čia kur kas svarbesnis veiksnys yra besikeičianti tiek pasaulinė, tiek regioninė politinė ir ekonominė konjunkтура. Nors šios tautos jau seniai apsisprendė, imperialistinė jas užgrobusių ir valdančių valstybių (Kinijos, Indonezijos, Mianmaro, Turkijos, Irano ir kt.) politika kol kas neleidžia joms realizuoti šios savo prigimtinės teisės. Ypač skaudus yra vienu didžiausių valstybės neturinčių tautų – tibetiečių, uigurų ir kurdų – likimas. Tai tarsi gyvas politinio neteisingumo ir

imperinio smurto simbolis, besišaukiantis kuo skubesnio sprendimo realizuojant engiamų tautų laisvo apsisprendimo principą.

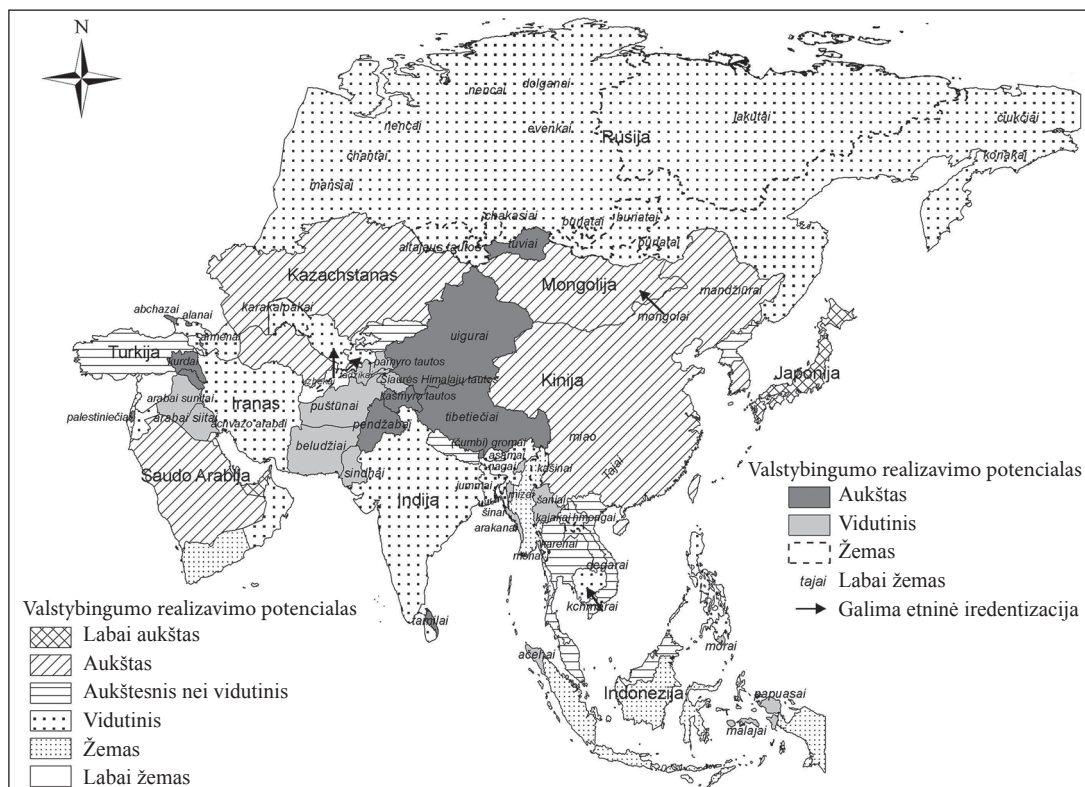
Antroji Europos tautų grupė, kurią kol kas lyg ir tenkina turima simbolinė autonomija, vargu ar bent jau prognozuojamoje perspektyvoje pati, be išorinių stimulų ir nesusiklostant ypač tam palankiai politinei konjunktūrai, pareikš norą tapti nepriklausomomis. Trečioji grupė – tai savotiška Europos „Raudonoji demografinė knyga“, kurios daugelio atstovų likimas krypsta blogąja – sunykimo – linkme, tad kalbėti apie radikalesnį apsisprendimo principo realizavimą čia dar per anksti, kartais gal jau ir per vėlu. Didžiausių antrajai grupei priskirtų Azijos tautų raidos prognozė ir galimas indėlis į subkontinento ateities politinio žemėlapiu kaitą jau buvo aptartas tekste anksčiau. Trečiosios grupės minėtų ir daugelio kitų nepaminėtų Azijos tautų ateitis labiausiai priklausys nuo išorinių sąlygų, t. y. Rusijos geopolitinei plokštei (Kavaliauskas, 2010–2011) priklausančio Sibiro-Tolimųjų Rytų regiono (*Lenalando*) politinės ir ekonominės būklės raidos, kuri kol kas sunkiai prognozuojama.

Teikiamos straipsnyje Europos (1 pav.) ir Azijos (2 pav.) futuristinės kartoschemos išreiškia šių subkontinentų politinių žemėlapių raidos prognostinių pokyčių potencialą nagrinėjamo tautų laisvo apsisprendimo principo galimo realizavimo kontekste. Suprantama, kad tiek dėl vietos, tiek informacijos stokos viename straipsnyje nebuvo galimybių išnagrinėti visų be išimties Europos ir ypač Azijos tautų valstybingumo galimybių, matyt, bus galima tęsti šį darbą kartu tobulinant ir prognostinę metodiką.

1 pav. Prognozuojami galimi Europos politinio žemėlapiu pokyčiai

Fig. 1. Prognostic possible changes in the political map of Europe

2 pav. Prognozuojami galimi Azijos politinio žemėlapio pokyčiai
 Fig. 2. Prognostic possible changes in the political map of Asia

Išvados

Tautų apsisprendimo principas sukelia keletą problemų: a) nėra aiškiai apibrėžta „tautos“ sąvoka, todėl lieka neaišku, kokios tautos gali apsispręsti, b) neaišku, kaip tas apsisprendimas turėtų būti įgyvendintas, c) tautų apsisprendimo principo kontroversija su kitais teisiniais principais, dėl ko atsiranda dirva įvairioms šio principo interpretacijoms.

Dabartinę pasaulio politinę teritorinę struktūrą galbūt būtų tikslingiau traktuoti daugiau kaip kolonijinį paveldą, negu kaip tautų, kurios pasiekė nepriklausomybę, natūralios raidos politinį žemėlapį, nes ši struktūra atskleidžia tik mažumą galimų nepriklausomų tautinių valstybių ir lemia konfliktus vyriausybėms bandant formuoti „tautas“, kurios sutaptų su valstybių ribomis.

Tautinės valstybės modelyje tauta yra aukščiau už valstybę ir vaidina pagrindinį vaidmenį jai kuriantis, o tautiškumas suteikia valstybei stiprų identitetą tarptautinėje arenoje ir stiprų vidinio legitimumo pagrindą, todėl tautinė valstybė turi turėti visiškai aišką teritorinį identitetą ir etnokultūriškai sąlygotas ribas.

Tautų apsisprendimo principas turi gilius etninius ir moralinius pagrindus ir yra prigimtines teisės objektas, tuo metu Šaltojo karo metais atsiradęs jam kontraversinis esamų valstybių teritorijų vientisumo ir sienų neliečiamumo principas yra dirbtinė politinė konstrukcija, nors ir turinti tam tikrą teigiamą poveikį palaikant taiką ir saugumą pasaulyje.

Azijos, Afrikos ir Amerikos politinė teritorinė struktūra yra kolonijinių valstybių politinių lyderių primesta šiems kontinentams dirbtinai, nesiskaitant su natūraliomis vietinėmis etnogra-

finėmis ribomis, kas buvo, yra ir bus nuolatinis veiksnys, skatinantis įvairius tarpvalstybinius ir tautinius konfliktus.

Pasaulis nuolat susiduria su grėsmėmis, kai nacionalinės valstybės ima neigti kitų nacionalinių mažumų teisę į tokį pat nacionalizmą, kuriuo anksčiau grindė savo tikslus, o pats stambių nacionalinių valstybių egzistavimas kartais yra paradoksaliau kaip jų tautinių mažumų nacionalizmo neigimas.

Pagal tautų laisvo apsisprendimo principo realizavimo potencialą skirtinos trys tautų grupės: a) tautos, gebančios politiškai organizuotis ir turinčios valstybės idėją, o valstybingumą praradusios arba jo neturinčios tik dėl tam tikrų istorinių aplinkybių, b) tautos, turinčios aiškų identitetą, ribotą autonomiją, tačiau neturinčios ryškios politinės mobilizacijos ir aktyviai nesiekiančios atsiskyrimo nuo esamos valstybės, c) „vietinių gyventojų“ tautos, kurios reikalauja tik gamtinių išteklių ir jų gyvenamosios aplinkos apsaugos, nekeldamos politinio savarankiškumo tikslų. Labiausiai tikėtini ateities politinio žemėlapių pokyčiai sietini tik su pirmosios grupės tautomis ir kur kas mažiau – su antrąja grupe.

Literatūra

- Agnew J.**, 2002. Making political geography. London: Arnold, 458 p.
- Akehurst M., Malanczuk P.**, 2000. Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas.
- Anderson B.**, 1999. Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą. ALK: Baltos lankos.
- Baubinas R.**, 2002. Pasaulio politinis žemėlapis: Mokymo priemonė. Vilnius: Briedis.
- Bergman E. F., Renwich W. H.**, 2008. Introduction to geography people, places and environment. Oxford (Ohio): Miami University Press.
- Buzan B.**, 1997. Žmonės, valstybės ir baimė. Tarptautinio saugumo studijos po šaltojo karo. ALK: Eugrimas.
- Capotorli F.**, 1991. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities. New York: Oxford University Press.
- Cassese A.**, 1995. Self-determination of peoples. A legal reappraisal. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cobo M.**, 1983. Study on the problem of discrimination against indigenous populations. Prieiga per internetą: <<http://social.un.org> [žiūrėta 2012-08-23]>.
- Conference on security and co-operation in Europe. Final act.**, 1975. Helsinki: HR-Net Group/Hellenic Resources Institute, Inc.
- Čeponis K.**, 2010. Kodėl aš esu nacionalistas – tautininkas – patriotas? Prieiga per internetą: www.balsas.lt [žiūrėta 2010-04-06].
- Frankel J.**, 1993. Tarptautiniai santykiai permainingame pasaulyje. Kaunas: Litterae Universitatis.
- Gimžauskas E.**, 1994. Tautinės mažumos ir politinis žemėlapis Vakarų Europoje. *Politologija* 5, p. 86–87.
- Guilberneau M.**, 2009. Nationalism and intellectuals in nations without states. Prieiga per internetą: <http://www.ideas.repec.org> [žiūrėta 2009-06-10].
- Hannum H.**, 1993. Autonomy, sovereignty and self-determination: The accommodation of conflicting rights. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Heywood A.**, 1997. Politics. Macmillan foundations.
- Kavaliauskas P.**, 2010–2011. Pasaulio geopolitinės struktūros problema. *Annales Geographicae* 43–44, p. 29–41.
- Kemežaitė B.**, 2009. Dalia Grybauskaitė tik papildys valdžios bevertiškumą. *Laisvas laikraštis*, Nr. 46, p. 21.
- Kūris P.**, 1998. Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimas ir tarptautinė teisė. *Mokslas ir gyvenimas* Nr. 3, p. 5–7.
- Lukšaitė E.**, 2008. Tautinės valstybės diskurso pakraštės: diasporos patirtys. *Politologija* 52 (4), p. 33–35.
- Maceina A.**, 1991. Tautinis auklėjimas. Kaunas.

- Martin A. E.**, 1994. *A Dictionary of Law* (3rd ed.). New York: Oxford University Press.
- Muller O. P.**, 1994. *Geography realms, regions and concept*. New York: Prentice-Hall Inc.
- Outline of post-war new world map**, 1942. Philadelphia.
- Petrauskis Z.**, 2001. Naujoji tarptautinė tvarka ir Balkanų sindromas. *Politologija* 21 (1), p. 7–20.
- Plano C. J., Olton R.**, 1998. *The international relations dictionary*, 4th ed. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Plasseraud Y.**, 2006. *Mažumos. Tautinių ir etninių mažumų studijų įvadas*. Vilnius: Kronta.
- Political risk map**, 2012. Aon Corporation, Oxford Analytica. Prieiga per internetą: <http://www.aon.com> [žiūrėta 2012-06-20].
- Political risk 2012**, 2012. Maplecroft, The towers. Prieiga per internetą: <http://www.maplecroft.com> [žiūrėta 2012-06-24].
- Pragg W.**, 1999. The implementation of the right to self-determination as a contribution to conflict. Prieiga per internetą: <http://www.unpo.org> [žiūrėta 2010-01-25].
- Prunskytė J.**, 2007. *Futuristinis Europos ir Afrikos politinis žemėlapis pagal tautų apsisprendimo teisę*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/.
- Prunskytė J.**, 2010. *Politinės teritorinės struktūros optimizavimas remiantis tautų apsisprendimo teise (Europos, Azijos ir Afrikos pavyzdžiu)*. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra. (Magistro darbas).
- Riomeris M.**, 1995. *Valstybė*. Vilnius: Pradai.
- Smith A. D.**, 1994. *Nationalism in the Twentieth Century*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, Pradai.
- Statkus N.**, 2003. *Tapatybės politika etniniamis konfliktams reguliuoti*. Vilnius: VU leidykla.
- Šapoka A.**, 1936. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija.
- Šalkauskis S.**, 1992. *Rinktiniai Raštai*. Vilnius: Vaivorykštės.
- Taylor P. J., Flint C.**, 2000. *Political geography: world – economy, nation – state and locality*. Pearson: Prentice Hall.
- The Atlantic Charter**, 1941. Prieiga per internetą: <http://www.merchantnavyofficers.com> [žiūrėta 2012-07-02].
- Trani E. P., Davis D. E.**, 2000. *The first cold war. The legacy of Woodrow Wilson in U.S. – Soviet Relations*. Kansas City: University Missouri Press.
- Vadapalas V.**, 1998. *Tarptautinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas.
- Wallerstein I.**, 1995. *After liberalism*. New York: The New Press.
- Warst B.**, 2006. *Encyclopedia of Human geography*. Florida State University: Sage Publications.

OPTIMIZATION PROBLEM OF THE STATEHOOD TERRITORIAL DEFINITION IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO SELF- DETERMINATION OF NATIONS

Paulius Kavaliauskas, Jurgita Prunskytė

Vilnius University

E-mail: paulius.kavaliauskas@gf.vu.lt; jurgita.prunskyte@gmail.com

Summary

Despite today's society, especially among the world's great powers, extending cosmopolitan globalization and claims that the political significance of the territorial structure of the decline and even the territorial state is a crisis, and cross-border and other derivatives, the value increases, the state still remains the main subject of the world political map. Fundamental to international relations, development studies of non-fulfillment are impossible without the recognition of values in the international relations. States remain political representatives and guardians of the national and cultural identity; they disposed of the majority of the population loyalty. On the other hand,

the continuity can disturb the international relations arena, lead to military conflicts, and the state shall endeavor to maintain a certain stability of the political map, they belong to and control over the sovereign territory. Finally, as the multi-functional systems, they are being able to meet and hold a wide range of social and economic needs of society.

The framework of international law perspective, the emergence of the existence or extinction based on the same facts, i.e. recognition of other states, have only a declarative or utilitarian nature and essence for non-statehood. The authors distinguish between the occurrence of the five principal ways: a) the primordial – the state of original formation of the real power in a given area is likely, b) the expansionary – the primary site extension and formation of a new type of political formation, c) the regenerative – the recuperation of former destroyed or breakdowned ones d) the aggregatory – member, or other similar territorial self-merger facility in an aggregate federal or confederate states, and e) the restructuring – the current breakdown with creating of the new states instead of previous ones.

The territory is a natural foundation for the nation and State, a space within which the political state exercises its sovereign rights. Politology allocated for the two types of such territories: a) the territory as the surface part of the state sovereignty of the object and b) the national territory in the event of national self-determination is a natural property of the people who live there, regardless of what state owns it. In this context, it must not be forgotten that in today's world there are quite a lot of cases where people have the national territory, but still can not create an independent state, although in accordance with the principle of national self-determination all nation has their inherent right to freedom, among other subjects of international law interference, to determine their own political status of an independent state, free to connect to other states or conclude an alliance with other countries to develop economically, socially and so on. Each state has an obligation to respect the law and refrain from any action of force, with some nations are deprived of their right to self-determination, freedom and independence.

Unfortunately, the free self-determination of nations, despite its inherent fundamental principle, is one of the most difficult and discussed to be realized with the principles of international law. Most of its cases were practically realized by a long, complicated, or even bloody process. The same ethnic, linguistic or religious minorities live in the poorest conditions, often suffer discrimination, human rights violations, even the available official statistics on ethnic minorities living within their territories is often distorted for political reasons. Unfortunately, not even a universally accepted definition for ethnic minority exists; although according to various calculations of ethnic minority groups include more than 20 % of the world's population.

The political map of the world has changed, is changing and will undoubtedly change. This is vividly demonstrated by the recent example when, in spite of 1975 Helsinki Final Act of the slimy imperialist ambitions of the Soviet Union, as adopted by post-war principle of inviolability of borders, the borders were changed after the 'perestroika' (restructuring) and the consequent occupied annexed rebirth by aspirations of sovereignty. The political structure of the territorial occupation which lasted hundreds of years of colonial legacy in other continents, nations sovereignty issues are far more numerous and often manifests itself with far greater acuity.

The main findings of this article may be expressed by these conclusions:

The principle of national self-determination leads to several problems: a) there is no clear definition of 'nation' concept, it remains unclear what the people can decide, b) it is unclear how this determination should be implemented, c) the principle of national self-determination controversies with other legal principles, resulting in various ways this principle of interpretation.

The current world political territorial structure might be better to treat more than colonial

heritage than as nations that have achieved independence, the natural evolution of the political map, you're not, this structure reveals only a minority of the potential of independent nation states and lead to controversy of governments attempting to form 'nations', to coincide with the the boundaries.

Nation-state model for the nation is above the law and plays the key role in creating it, and nationalism offers you a strong identity on the international scene and a strong internal base of legitimacy, and nation-state must be completely clear territorial identity and etnoculturally due to the limits.

The principle of national self-determination has deep ethnic and moral grounds, and is the subject of natural law. The current controversial areas of integrity and principle of the inviolability of borders is an artificial political structure, although it has some positive effects in maintaining peace and security in the world.

Asian, African and American political territorial structures are the heritage of the colonial political leaders in these continents artificially disregarding the natural local ethnographic boundaries of what has been and will remain a permanent factor in promoting a variety of cross-border and ethnic conflicts.

The world constantly faced with threats to the nation-state begins to deny the other national minorities entitled to the same nationalism that was previously based on its goals, and the large nation-states are sometimes paradoxical existence of minority nationalism in denial.

According to the nation's free self-determination principle, the realization of its potential is allocated to three groups of nations: a) the nations are competent to organize politically, and with the idea of statehood and lost or just do not have it as a consequence of the certain historical circumstances, b) the nations with a distinct identity and limited autonomy, yet without political mobilization and non-separation from the existing state, c) the 'locals' nations, which require only the natural resources and environment protection, without causing political independence goals. The most likely future political map changes are associated only with the first group of nations and the less likely with the second group.

The article is provided with European (Fig. 1) and Asian (Fig. 2) cartoschemes.